

Yaşlı bəllidir ki, Avropada "mən"lə təbiətin, subyektlə obyektin dixatomiyası ilk dəfə Antik Yunanıstanda açılmışdı. Ümumiyyətlə, insanın öz "mən"ini dərk etməsində bir çox aparıcı vektorların çıxış nöqtəsi burada qoyulmuşdu. Sofistlərin müəllimi olan Protoqor söyləyəndə ki, hər şeyin həm olmasının, həm də olmamasının ölçüsü, meyarı insandır, elə bir situasiya yaradırdı ki, insan öz "mən"inin qüdrətini bilirdi. Axı, belə çıxırdı ki, bu mənə nə necə görünürdüsə, bu mən nəyi necə görmək istəyirdisə, o da həqiqət olurdu. Belə çıxırdı ki, dünyada həqiqətin təsisçisi, dünyanın "qanunvericisi" "mən"dir.

Bu "mən" in daxili zənginliyi, bu "mən"dəki ruhun çəvkiyyə, mühakimə əməliyyatları üçün açdığı diapazon genişliyi, - bu genişliyə Platon ilk dəfə başqaqi ilə danışıqın yanına daxil dialoqu, özü-özünə danışıma qoymaqla da çıxmışdı (2) - imkan verirdi ki, sofist rəqibini məhkəmədə, meydan "tok sularında" "yesin". Beləcə, "mən və qeyri-mən" qarşılıqlı yaradırdı, sonra isə bu qarşılıqlı mənəz çarpışma modelinə üstünlük verirdi: insan öz "mən"ini elə ucaqlara, zənginliklərə qaldırırdı ki, dünyanı istədiyi kimi fırlada bilirdi, nəyisə bir dəfə yaxşı, gözəl, o biri dəfə, - ziddiyyətdən utanmadan, - pis, eybəcər kimi sübut edə bilirdi. Eyni adamı gərəkdə oğru, gərəkdə təmiz adam kimi müdafiə edirdi.

Biz ona görə bu qarşılıqlı Sofistlərin situasiyanı aqressivliyə, çarpışmaya çevirməsini vürğulayırıq ki, sonralar Avropa mədəniyyətinin təbiəti münasibətinin dağıdıcı aqressivlik üstündə qurulması haqqında söylənilənlərin antik kökü açıılır.

Qədim Yunanıstanda insan "mən"inin yerde qalan dünyadan kəskin ayrılmasında Sofistlərdən sonra ciddi addımı Sokrat atmışdı. Özü də aydındır ki, bu ayırmadan sonra "mən" üçün önəmli problem çıxmışdı: necə etməli ki, bu dünyada uğurlu taktika və strategiya ilə davranmaq olsun?

Sokratın fəlsəfəsi bu sualın cavabında Avropa insanını uğurlu etmək üçün xüsusi strategiya hazırlamışdı. O strategiya onun məşhur formulasından qaynaqlanırdı: "özünü bil" və ya "özün özünü dərk et!". Sokrata görə, insan ayrı düşdüylü qıraq dünyanı düzgün anlayışlarda, məfhumlarda özünə qaytarmalıdır ki, hərəkətlərinin kəssəri olsun. İnsanda düzgün anlayışların, məfhumların olması təbiətin və başqalarının insanın içində düzgün görünməsidir. Bu isə yerde qalan dünyadan ayrı düşmüş "mən" in bu ayrılığı aradan götürmək cəhdidir (təbiətə Hegelin arzuladığı qayıdırdır). Yəni öncə

"mən" çevrəsindən fərqi biləndə çevrəsi ona qorxulu, düşmən mühit kimi açılır. Ancaq bu vəziyyət uzun müddət qala bilməz. Ona görə də "mən" din, sənət vasitəsi ilə təbiəti nəmənimsəyir və beləcə, iki ayrılmış tərəfin yeni keyfiyyətdə birliyi baş verir.

Sokrat bu prosesə onu artırmışdı ki, birliyi bərpa etməyin ən güclü, kəssərli vasitəsi özünü dərk etmək və bu dərkətin metodu olan rasi-onallığı qazanmaqdır. Yəni insan özünə səyahət edir ki, ağılı, düşüncə ilə özündən anlayışlar tapıb düzəltsin. "Mən" məhz bu an-

layışları "düzəldəndə", oğər döyüş, müharibə terminlərində danışısaq, yaxşı strateq olur.

Sokratın fəlsəfi baxışlarının nə dərəcədə müharibə, savaşı modelinə söykənməsi və deməli, "mən"i ətraf mühitlə gənginlikdə, konfliktədə uğurlu etmək istəyi onun davamçılarının fəlsəfələrində yaxşı açııldı. Sokratçılar olan Kiniklər də, Kirenaiklər də insanın "mən"ini ağır, aqressiv mühitdən xilas etməyin yollarını axtarırdılar və bu zaman müəllimləri kimi, həm "necəlik"lə bağlı anlayışları, həm də "necəlik"lə bağlı hissiyyatın, rasi-onallığın müdrik insana gərəklə olması üzərində işlədilər. Beləcə, anlayışlar qatında Kiniklərdə "avtorikiya" metodu formalaşdı. Avtorikiya şüuru, "mən"i ətraf mühitə ağır təsirindən xilas etmək üçün elə bir zənginlik yolunu təklif etdi ki, bu şüurun, bu "mən" in özündən qıraqdakılara gərəyi, ehtiyacı qalması. Kiniklərin çirkinlik estetikası, dünyanın içində özlərini cürbəcür ağır və pisliklərə düşər etməsi həm bu avtorikiyanı qazanmaq, həm də qazanılmış avtorikiyanı təsdiq etmək üçün idi: yəni özünün ətraf dünyadan asılı olmadığını həm özünə, həm də başqalarına göstərmək, sübut etmək üçün idi (3). Deyilənə bir anekdotik olay yaxşı aqır. Məşhur kinik Sinoplu Diogen heykəllərin qabağında əl uzadıb dilənərmiş. Soruşanda ki niyə belə edirsən, deyərmiş: özümü "yoxa" (yəni nəzir verməkdən imtinaya) öyrədirmiş (4).

Beləcə, Kiniklər özlərini ağır həyat rejiminə salırdılar ki, əziyyətlə alışınsınlar, tamaha qalib gəlsinlər və nəticədə ətraf dünyadan güclü olsunlar. Göründüyü kimi, artıq, Kiniklər "mən" in dünya ilə ayrılışlığında ona qarşıdırlar ki, əsl "savaşı", "güleş", "çarpışma" situasiyasında olduğu kimi bu dünyaya qalib gəlsinlər, ya da bu dünya qarşısında diz çökməsinlər.

Sokratçılar cərgəsində Kiniklərdən sonra Kirenaiklər durur. Onların başçısı Aristipp deyərmiş ki, keşlərin, həzzlərin ağası onları itələməyi bacaran deyil, onları yaxın

duraxın onları qulu olmaıyandır. Ona görə də Kiniklərin

Antik yunan fəlsəfəsi və mədəniyyətimizdə milli özünübilmə ilə bağlı hazırlanmış parodiqlər

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

bilərk ki, Sokrat və Sokratçılar bu planda milli özünüdərkəyi məqsədi və vəzifələri ilə bağlı müəyyən metodoloji ideyaya gəlib çıxmaq üçün əsas verdilər: millətlərin özünübilim çətin və ağır mühitdə düzgün oriyentirləri tapmaq üçündür.

Beləcə, Sofistlərin, Sokratçıların, Epikurçuların, Stoiklərin fərdi özünüdərk əsasında tapdıqları fərdlə ətraf arasında konfliktləri üzə çıxaranada millətlə ətrafdakıların konfliktlərinə də nəzəriyyədə gözləri açdı. Eyni zamanda fərdi planda presedentlər verməklə millətlər qatında da effektiv davranış modellərini düşünüb tapmaq üçün təməllər qoydu.

Antik Yunanıstanda Demokritin "insan mikrokosm" adlandırması milli özünübilimin yönəldiyi "obyektin" mürəkəbliyini açdı. Doğrudan da bütün XX yüzildə milli özünüdərkəki problem kimi qoyub onunla məşğul olanlara aydın oldu ki, millətin mənəvi dünyası, ruhu kosmik biçimlə, sonsuzluqlara malikdir. Eyni zamanda, insanın həm xarici, həm də daxili dünyasının kiçik kosmos adlandırılması yeni və effektiv terminə Dionisi başlanğıcının nəzərdə tutulması idi. Nisfədəndən sonra qəbul olunmuşdu ki, Dionisi kultu və bayramları insanın psixi-emosional dünyasının sonsuzluğuna bağlanmış qapıları açmağa xidmət edirdi. "Mikrokosm" termini isə bu sonsuzluğun strukturları olmasını əyan edirdi. Sonralar milli özünüdərkələr epoxasında fərdə aid olan

bu fikirlər millətə də ekstrapolyasiya etdi: Milli özünübilimə sonsuz psixosomatik fəndlərlə işləməyə məhkum oldu.

Kiniklərdə, Kirenaiklərdə, Epikurdə "mən" in həzz məsələsinin qoyuluşu mədəniyyətlərdə və millətlərdə analoji məsələlərə də yol açdı. Beləcə, millətlərin öyrənilməsi işinə onların nələri bəyəniş nələrədən həzz almaları sualını da qoydu. Xüsusi bir istiqamət kimi konkret millətin bəyəndikləri dəyərləri, sevdiyi əyləncələri və s. kodifikasiyası edilməsi ortaya çıxdı. Bütün bunlar isə milli özünübilimlə bağlı islahat işlərinə konkret hədəflər verdi. Antik mədəniyyətdən qoyulmuş həzz məsələsi XX əsrin əvvəllərində Freydin "həzz və gərcəklik" ideyalarına təkən verdi. Sonralar isə milli özünüdərkədən islahatlar üçün istifadə olunanda həzzlə bağlı hansı xasiyyətdən, hansı meyllərdən təmizlənmək, hansı xasiyyətləri stimullaşdırmaq reforması düşüncələri ortaya çıxdı. "Bizdə nə pəsidir, nə yaxşıdır?", "bizə nə pəsidir, nə yaxşıdır?", "yeni "biz nədən həzz alırız, nədən əzəb çəkirik?" suallarına cavab axtarılması XIX-XX və hətta XXI əsrlərdə bir çox millətləri düşündürən suallar oldu.

Nigar ƏFƏNDİYEVƏ

Açıqlamalar və ədəbiyyat

1. Vax: Гегель. Энциклопедия философских наук. Наука логики, т.1. М. 1974, с.129.
2. Vax: История античной психологии. <http://azps.ru/articles/hist/hist2.html>
3. Vax: Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты, Сократ, Платон. М. 1969, с. 96-97; И.М. Нахов. Философия киников. М. 1982, с.70-73.
4. Vax: Лазарский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М. 1979, с. 249.
5. Vax: Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты, Сократ, Платон, с. 110-111, 122-123.
6. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Ранний эллинизм. М. 1979, с. 384.
7. Yenə orada, s. 130.
8. Рассел Бертран. История философии. <http://www.philosophy.ru/library/russell/01/02.html>
9. Yenə orada.
10. Vax: Sartre Jean-Paul. Anti-semit and Jew. New-York.: Schocken Books, 1995, p. 61-62; Альфред Фулье. Психология французского народа. По изданию: Фулье А. "Психология французского народа", издательство Ф.Павленкова, СПб., 1899 г., <http://www.lib.kiev.ua/books/3/472n1.html>
11. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Аристотель и поэзия классика. М. 1975, с.278.
12. Vax: Plotinus. The Enneads.Penguin Books, p. 169, 252.
13. Feyerbaxda "Mən" və "Sən" ilgisiləri xristian mentalitetini anlamağa cəlb olunur (bax: Фейербах Людвиг. Сущность христианства. М. 1965, с. 98-99, 114). Məşhur yəhudi filosofu Buber məhz "Mən - Sən" və "Mən - O" spekuliyasında ekzistensialist problemləri duydunda çalışmışdı (bax: Бубер Мартин. Я и Ты. - В кн.: Бубер М. Два образа веры. М., 1995, с. 2-3).
14. Марков Б.В. Другая Европа <http://anthropologia.spbu.ru/texts/markov/aneu.html>
15. Vax: Антология мировой философии, Эмпедокл; Джохадзе Д.В. Основные этапы развития античной философии. М. 1977, с. 43-49.
16. Vax: Фрейд Зигмунд. "Я" и "Оно". Труды разных лет, кн.1, Тбилиси.: Мерани, 1991, с. 71-138, с. 99-100.
17. Vax: Фрейд Зигмунд. Основные психологические теории в психоанализе. Госиздаво. Москва - 1923 - Петроград, с. 87.
18. Azərbaycanda, əslində, hələ ki İsrəfilçığa qarşı kampaniya aparılmayıb, hərəçənd bu haqda bəzən adda-budda TV çıxışları, qəzet məqalələri olub. Maraqlıdır ki, istənilsə, İsrəfilçiliyi pisləmək üçün Qurani-korimədən dəstəkləyici ayə də tapmaq olar. Ancaq bizim mədəniyyətdə simicəliyin, xəsisliyin çox mənfi yük daşması İsrəfilçığa qarşı fəallığı xeyli zəiflədir. Halbuki İndi Sinqapurun keçmiş Baş naziri Li Kuan Euan gətirəcəyimiz material iqtisadi cəhətdən deməyimiz üçün səxavətli olmamağın önəmini açıq. Bu parlaq şəxs memuarında yazır ki, JİSKAR De'Ustenədən Sinqapur məbcuzasını səbəbini soruşanda demişdim: səbəb bizim adamların qənaətcilliyində, qara günə pul uyuqlarında, etnik qruplarımız arasında uyarılığın olmasında və sinqapuruların qoyuluş məqsədi cəna atmaq məsələsində adəkəriqlərindədir. Vax: Li Kuan Yu. Sinqapurçaya historia: iz "третьего мира" - в "первый" (1965 - 2000).
19. Vax: Фромм Э. - Бегство от свободы <http://kiev.philosophy.ru/library/fromm/02/0.htm>
20. Avtoritar ələ modelinin tənqidinə bağlı bax: Райх Вилгелм. Сексуальная революция. Санкт-Петербург-М. 1997, с. 113.